

FUNCȚII DISCURSIVE ALE DEMONSTRATIVULUI DE APROPIERE ÎN TEXTELE ORALE

MARIANA GHERGHINA CĂLIN

Universitatea din București

1. Introducere

Lucrarea de față se înscrie în aria cercetărilor mai noi consacrate fenomenelor discursive. Multitudinea studiilor dedicate, în literatura de specialitate, demonstrativelor deictice și anaforice relevă importanța domeniului și interesul specialiștilor pentru acesta.

Acest articol își propune câteva aspecte diferite față de majoritatea studiilor de până acum. În primul rând, urmărește să denumească și să descrie, într-un cadru cognitiv, cinci funcții discursive ale demonstrativului de apropiere în limba vorbită actuală. Exemplele selectate au în vedere demonstrativele /*acesta*/ și /*ăsta*/¹, care se deosebesc „în funcție de registrul stilistic și de origine” (GBLR 2010: 134). Modelul nostru teoretic pornește de la testarea valorilor demonstrativelor pe materiale lingvistice oferite de culegerile de texte de română vorbită IVLRA și ROVA, precum și de mostre lingvistice de pe *Internet*. Vom urmări demonstrativele nu morfologic, nu sintactic, ci **discursiv**, în legătură cu fenomenul de deixis.

Am ales **tratarea împreună a pronumelor și a sintagmelor demonstrative**² (=grupuri constituite dintr-un adjectiv demonstrativ și un nominal), – chiar dacă în procesul identificării referentului ele nu sunt total echivalente, sintagma demonstrativă având în plus și o funcție de dezambiguizare –, deoarece ambele categorii sunt lipsite de autonomie referențială și deoarece, cu mici excepții, acestea îndeplinesc aproximativ aceleași funcții discursive.

Lucrarea de față nu și-a propus o descriere exhaustivă a funcțiilor demonstrativului de apropiere, ci doar un model de analiză pentru limba română. Am considerat necesar să denumim și să descriem, pe baza corpusului selectat, și alte funcții – **subsumate utilizării situaționale**, identificate de Himmelmann³, și care au caracter general (se regăsesc în toate limbile) – cu care demonstrativele sunt utilizate în limba română: *funcția situațională propriu-zisă*, *funcția simbolică*, *funcția de încadrare generică*, *funcția de clasificare colectivă* și *funcția expresivă*. De asemenea, unele dintre funcțiile analizate (de exemplu, *funcția*

¹ Vom avea în vedere întreaga paradigmă a formelor standard, ilustrate mai sus prin masculin singular, cazul nominativ (*aceasta*, *aceștia*, *acestea*, *aceștia*, *aceștia* etc.) și variantele populare, colocviale (pronomiale – *asta*, *ăștia*, *astea*, *ăștea*, *ăștea* etc. sau adjectivale – numai în postpoziție: /*N ăsta*/, /*N asta*/ etc.), care funcționează fie ca deictice, fie ca anaforice.

² Ariel (1990: 58) utilizează sintagma „expresie referențială” și pentru gruparea *adjectiv + nume*, dar și pentru ocurențele pronomiale demonstrative.

³ Himmelmann (1996: 218-219) identifică patru tipuri de utilizări discursive „universale” ale demonstrativelor: (a) utilizarea situațională; (b) utilizarea deictică discursivă; (c) utilizarea anaforică (engl. *tracking*³); (d) utilizarea de recunoaștere / recognițională (engl. *recognition use*). Dintre acestea, vom analiza numai utilizarea situațională.

expresivă) au fost menționate mai mult sau mai puțin tangențial în bibliografia studiată (nu neapărat sub denumirea de *funcții*) sau au fost înglobate sub diverse forme în diferite cercetări (Lakoff 1974, Corblin 1987, Himmelmann 1996, Diessel 1999, Vasilescu 2012b), fără a fi clar delimitate pentru categoria demonstrativelor și fără a beneficia de studii aprofundate. Alte funcții (dintre cele enumerate), care nu au mai fost menționate în lucrări anterioare, au fost denumite, descrise și ilustrate prin exemple pentru limba română (*funcția de clasificare colectivă*).

Vom urmări, pentru fiecare funcție în parte, aproximativ același demers: motivarea alegerii denumirii funcției, asemănări sau/și diferențe cu alte funcții, mijloace (tipare) de realizare, exemplificare (prin situații clare, definitorii pentru funcția în cauză).

Am recurs și la statistică, și anume: pentru realizarea unei comparații legate de frecvența funcțiilor, am efectuat o statistică pe un număr aproximativ de 6000 de cuvinte selectate din ROVA și din IVLRA, statistică la care vom face referire pe parcursul lucrării.

2. Funcții discursive ale demonstrativului de apropiere în textele orale

Funcțiile pe care le vom descrie în continuare fac parte din cadrul utilizării situaționale din clasificarea lui Himmelmann (1996). Această utilizare cuprinde entități aflate în contextul extralingvistic, denumite în bibliografie și *exoforice* (Halliday și Hasan 1976: 33; Himmelmann 1996: 219; Diessel 1999: 94-95; Strauss 2002: 136).

Având în vedere criteriul prezenței referentului în contextul extralingvistic, în lucrarea de față vom include în categoria situaționalelor atât demonstrativele al căror referent este prezent în contextul imediat (deicticele propriu-zise), cât și demonstrativele al căror referent (extralingvistic, de asemenea) face parte din universul comun de cunoștințe al unei comunități¹.

2.1. Funcția situațională propriu-zisă (gestuală)

Am denumit această primă funcție **propriu-zisă** sau **gestuală**, deoarece reliefează trăsătura de bază a utilizării situaționale, și anume identificarea prin ostensiune a entităților din realitatea înconjurătoare (Himmelmann 1996: 219-224; Diessel 1999: 94-95).

Mijloacele de realizare sunt diverse: atât **pronume**, cât și **sintagme demonstrative**, atât **forme literare (antepuse sau postpuse)**, cât și **forme populare**, potrivit tiparelor: **nume + adj. dem. pop./lit.** sau **adj. dem. lit. + nume**².

În privința pronumelui, am întâlnit diverse ocurențe ale formei literare *acesta*, dar și ale pronumelui cu forma simplă, populară, *ăsta* (*asta*, *astea*, *ăștia* etc.). De exemplu, dialogul (1) are loc între doi cercetători științifici (femei), acasă la A, când B se pregătește să plece. Replicile finale sunt:

- (1) A: *[nu uita **astea***
B: *[nu↓ nu din păcate* (IVLRA, p. 41).

¹ Spre deosebire de Kleiber (1994: 25-28) și Cornish (1995), (2011: 6), care încadrează elementele *cunoscute* (sau deja prezente în memoria discursivă a interlocutorilor) în categoria **anaforei (memoriale)**, în această lucrare, vom considera că atât entitățile din contextul situațional, cât și cunoștințele mutuale ale interlocutorilor – adică tot **ceea ce are referință exoforică, exterioară textului** –, fac(e) parte din categoria **deixisului** (vezi și Vasilescu 2012a: 538, Diessel 1999, Levinson 2004).

² Din cauza limitei de spațiu impuse, nu vom putea ilustra în detaliu toate tiparele enumerate; pentru această funcție vom recurge la un singur exemplu semnificativ, în care demonstrativul se realizează prin pronume. Pentru celelalte funcții, vom selecta, de asemenea, exemple sugestive.

Este o utilizare situațională propriu-zisă a demonstrativului de apropiere *astea*, caracterizată prin utilizarea gestului; referentul, imposibil de identificat cu exactitate de către un interpret absent din situația de comunicare, poate fi doar presupus, în concordanță cu tema discuției (aici, *dosare, hârtii* etc.).

2.2. Funcția simbolică

Uzul simbolic al demonstrativelor include situațiile în care utilizarea exoforică nu se limitează la referenții concreți, prezenți în contextul imediat, ci include și entități care nu sunt imediat vizibile în situația de comunicare¹ (Himmelman 1996: 220; Diessel 1999: 94). Deosebirea față de funcția situațională propriu-zisă constă în natura referentului. În timp ce pentru utilizarea situațională propriu-zisă referentul este concret, este un obiect bine delimitat, identificabil (gestual) în situația de comunicare imediată, în cazul funcției simbolice, referentul – tot o entitate din contextul situațional –, nu poate fi surprins în întregime, ci doar **cunoscut din experiența anterioară; este o realitate, o stare de fapt perceptibilă cu ochiul minții**, fără să poată fi văzută în totalitate (mai ales în cazul substantivelor abstracte (ca în exemplul 2). Am încadrat aici elemente-parte a cadrului comun spațio-temporal, nume de realități trăite sau experimentate de interlocutor.

Această funcție se realizează numai prin **sintagmă demonstrativă**, alcătuită predominant, în cazul textelor orale, din nume însoțit de adjectivul demonstrativ, forma populară feminină, *asta*, postpus, urmat sau nu de alt determinant (N + */asta/* ± **alt determinant**):

- (2) A: *eram în brăila↓ sînt brăileancă↓ și ă# timpurile care le trăim acuma le-am trăit io atunci în brăila. TOT așa cu criza asta financiară↓ cu LIPsuri multe. era cinci mii de lei un chil de mălai* (IVLRA, p. 28).

Aici, sintagma nominală conține, pe lângă nume și determinant demonstrativ, și un adjectiv calificativ. Demonstrativul focalizează atenția asupra sintagmei, fără demonstrativ formularea fiind neutră: *TOT așa cu criza financiară* [...]. *Criza asta financiară* trimite la un referent abstract, la un concept care nu poate fi identificat decât în plan mental. Interlocutorii se află într-un cadru comun spațio-temporal. Kleiber (1994: 25-28) vorbește în acest caz despre *continuitatea referențială cognitivă*, iar Ariel (1990: 31) despre *proeminență și accesibilitate* ca reprezentări mentale ale referentului.

2.3. Funcția de încadrare generică

Am propus această denumire, deoarece referentul la care trimite demonstrativul este **încadrat într-o (selectat dintr-o) clasă de entități de același fel**, prezente în situația de comunicare imediată sau care fac parte din universul de cunoștințe generale (vezi și Nedelcu 2005: 153-160).

Această funcție seamănă cu funcția simbolică prin faptul că se realizează prin sintagmă demonstrativă care conține forma simplă a demonstrativului de apropiere (*asta*) și prin includerea entităților care nu sunt imediat vizibile în situația de comunicare, dar nu se confundă cu aceasta din următoarele motive: (a) diferă structura sintagmei demonstrative (nume + adj. demonstrativ ± alt determinant – în cazul funcției simbolice) vs. **nume +**

¹ Exemplul din bibliografie este: *This city stinks*, unde orașul ca întreg nu este vizibil (Levinson 1983: 66, *apud* Diessel 1999: 94).

prepoziția de / din (dintr-) + pronume demonstrativ pop. ± alt determinant – în cazul funcției de încadrare generică și (b) numele din structura situaționalelor de încadrare generică sunt predominant concrete (*maistru, zgardă, puști, firmă, case, fuste*¹ etc.).

În foarte puține cazuri din textele analizate, referentul este prezent fizic în contextul situațional imediat, ca în exemplul (3). Conversația (3) se desfășoară într-o papetărie. A și B (cadre didactice) caută dosare-plic cu clape pentru înscrierea lui B la un examen; C este vânzătoarea:

- (3) B: *mda ## și CÎT e unu din ășfta.*
C: *[așa două mii*
B: *deci îmi iau [unu d-ăsta*
A: *[ia-ți și tu unu d-ăsta mai frumos* (IVLRA, p. 133-134).

Când întreabă care este prețul dosarului, B nu are neapărat în vedere sensul partitiv. Structura *unu din ăsta* nu este sinonimă aici cu structura *unul dintre astea*. De aceea, în acest caz, demonstrativul poate fi omis sau înlocuit prin gest, fără ca înțelesul enunțului să aibă de suferit: *și CÎT e unu Ø? Unu din ăsta* poate fi echivalat în acest context cu *unu ca ăsta* (*mai frumos*). Raportul este unul comparativ, și nu o relație parte-întreg (vezi și Nedelcu 2005: 153-160; Nicula 2008: 129). Demonstrativul are sens calificativ, așa cum rezultă din replica finală a lui A (vezi și Vasilescu 2005: 252).

2.4. Funcția de clasificare colectivă (ăștia)

Am delimitat această funcție și am propus denumirea de funcție de clasificare colectivă a demonstrativului pe baza asemănarilor cu *ils collectif* din limba franceză (Kleiber 1994: 163; Kleiber 2001: 55; Reichler-Béguelin 1994: 13-14); am constatat că există și în limba română contexte asemănătoare, exprimate prin alte mijloace.

Spre deosebire de *tu generic* și de alte „elemente echivalente funcțional”², *ils* francez, persoana a III-a din italiană și *ăștia* cu valoare colectivă **indică un grup care exclude locutorul** (vezi și Zafiu 2007: 138).

Funcția propusă se realizează în limba vorbită numai prin **pronumele demonstrativ de apropiere, forma populară,ăștia**. Conținutul semantic al pronumelui se limitează, în cazul acestei funcții, la informații de gen – masculin și de număr – plural. Nu se oferă indicații explicite nici asupra naturii referentului, nici asupra localizării (aproape sau departe, *in praesentia* sau *in absentia*, în text sau în afara lui), cum se întâmplă în cazul situaționalelor propriu-zise sau a anaforicelor propriu-zise. În schimb, contextul oferă informații pentru identificarea unui referent (limitat la ființe umane, nu neapărat de gen masculin) a cărui existență și denominație sunt considerate **incluse în cunoștințele împărtășite de interlocutori**³. Acesta este motivul încadrării acestei funcții în categoria situaționalelor.

¹ În exemple precum: *maistru d-ăsta tînăr* (IVLRA, p. 73), *zgardă de-asta cu colți* (IVLRA, p. 75), *un nume d-ăsta ciudat* (IVLRA, p. 81), *un centru din ăsta de închiriat* (ROVA, p. 66), *o groază de PUȘTI dînăștia* (ROVA, p. 55), *aparatură din asta medicală* (ROVA, p. 79), *am făcut o gripă de-asta uRÎtă* (IVLRA, p. 180), *firmă din astea cu frigider* (ROVA, p. 110), *case din astea: naționalizate cum au fost înainte* (ROVA, p. 120) *am # fuste din astea lungi* (ROVA, p. 171), *poliție din asta în interioru' instituției* (IVLRA, p. 158), *bucăți# de :matricole# de-astea de îmbrăcăminte* (IVLRA, p. 116), *un departament d-ăsta de dezvoltare europeană* (IVLRA, p. 36) (vezi și Nicula 2008: 129, Nicula 2009: 183).

² Este vorba despre elemente de origini diferite, din alte limbi romanice, precum: pronumele *on* din franceză (la origine element lexical, substantivul *homme*) și *si* din italiană (la origine pronume reflexiv) care „au deopotrivă posibilitatea de a indica genericitatea cu includerea locutorului” (Zafiu 2003: 245).

³ Din acest motiv, Kleiber (2001: 55) discută problema lui *ils collectif* în cadrul anaferei, ca fiind un tip de anaforă indirectă pronominală.

Exemplele de acest tip sunt frecvente în limba vorbită. De exemplu, într-una dintre situații (exemplul 4), doi arhitecți, soț (B) și soție (A), discută despre cum se votează la primărie proiectele pentru lucrările din capitală (întotdeauna există consilieri locali care nu aprobă proiectele decât dacă primesc mită):

- (4) A: *ȘI io vreau în centru↓ să fiu aproape [de tot*
B: *[păi <_{MARC} pentru CE. > DA↓ da nu vreți BLOcuri. # jumate din populație↑ <_R*
au făcut ăștia studii↓ > și-am mai zis↓ [...] (ROVA, p. 102).

Demonstrativul nu trimite la un element recuperabil din contextul lingvistic, nici chiar din contextul situațional. *Ăștia* reprezintă o entitate umană colectivă, un fel de autoritate în domeniu, nu o individualitate. Absența unui referent concret pentru pronumele demonstrativ nu limitează înțelegerea sensului enunțului, dovadă că A nu cere lămuriri, așa cum se întâmplă în alte cazuri de dialog oral¹. Este evident că interlocutorii se gândesc la *ceva* (au un nume în minte) când interpretează pronumele, dar nu la un substantiv precis. Pronumele „colectiv” *ăștia* nu cere recuperarea unui nume particular, dar se pot subînțelege câteva *pivoturi substantivale interpretative* (Kleiber 1994: 167). Oricare ar fi numele pe care-l recuperăm, acesta nu se impune precum în exemplele clasice clare, ci lasă loc de glose diferite, în funcție de interpret: *reprezentanții primăriei, sociologi, specialiști* etc.

3. Concluzii

Lucrarea oferă un model de clasificare și analiză a demonstrativului de apropiere, în cadrul utilizării situaționale, model nou pentru limba română.

Statistica realizată pe un corpus redus (un număr fix de cuvinte), în legătură cu frecvența funcțiilor demonstrativului de apropiere, nu poate fi comparată decât parțial și în linii generale cu statistici anterioare (de exemplu, de Nicula 2009, Dediu 2007), din cauza criteriilor diferite de definire și de clasificare a conceptelor de deixis și anaforă (și deci a încadrării diferite a exemplurilor).

Lucrarea de față confirmă observația studiilor anterioare, legată de frecvența ridicată a demonstrativului de apropiere în textul oral, dar și preferința limbii vorbite pentru formele simple ale pronumelor și adjectivelor demonstrative; în schimb, nu se verifică frecvența ridicată a sintagmelor demonstrative față de pronume.

Analiza noastră nu reprezintă decât un punct de plecare pentru cercetări(le) ulterioare.

SURSE

- IVLRA – L. Ionescu-Ruxăndoiu, *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus selectiv. Schiță de tipologie (IVLRA I)*, București, Editura Universității din București, 2002.
ROVA – L. Dascălu Jinga, (coord.), *Româna vorbită actuală (ROVA). Corpus și studii*, București, Editura Academiei Române, 2011.

¹ De exemplu, în vorbirea curentă pot apărea neînțelegeri, confuzii (care nu se lămuresc prin utilizarea unei expresii cu demonstrativ de depărtare), vezi B: *dinu?* / A: *nu: dinu. tipu ăla* / B: *tipu ăla CARE.* / A: *E un tip care stă mereu pă la di:nu↑ și sint ei foarte buni prie:te:ni↑ [...]* (IVLRA, p. 63-64).

BIBLIOGRAFIE

- Ariel, Mira, 1990, *Accessing Noun-Phrase Antecedents*, London – New York, Routledge.
- Corblin, Francis, 1987, *Indéfini, défini et démonstratif*, Genève, Librairie Droz S.A., p. 194-242.
- Cornish, Francis, 1995, „Référence anaphorique, référence déictique et contexte prédicatif et énonciatif”, *Sémiotique*, 8, p. 31-55.
- Cornish, Francis, 2011, „Indexical Reference Within a Discourse Context: Anaphora, Deixis, «Anadeixis» and Ellipsis”, *Journee d'Etude „Ellipse et anaphore”*, Institut Charles V, Université Paris 7. URL: <http://halshs.archives-ouvertes.fr/>.
- Dediu, Cristina, 2007, „Utilizări ale pronumelor demonstrative și ale adjectivelor pronominale demonstrative în limba română actuală”, în Rodica Zafiu, Camelia Stan, Alexandru Nicolae (eds.), *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București, p. 75-78.
- Diessel, Holger, 1999, *Demonstratives. Form, function, and grammaticalization*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- GBLR 2010 – Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Halliday, M. A. K., Ruqaiya Hasan, 1976, *Cohesion in English*. London, Longman.
- Himmelmann, Nikolaus Paul, 1996, „Demonstratives in narrative discourse: a taxonomy of universal uses”, în Barbara Fox (ed.), *Studies in anaphora*, Amsterdam, John Benjamins, p. 205-254.
- Kleiber, Georges, 1994, *Anaphores et pronoms*, Louvain-la-Neuve, Duculot.
- Kleiber, Georges, 2001, *L'anaphore associative*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Lakoff, Robert, 1974, „Remarks on *This* and *That*”, în Anthony Bruck, Michael W. Lagaly, Robert A. Fox (eds.), *Papers from the Tenth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*, Chicago, Chicago Linguistics Society, p. 345-356.
- Levinson, Stephen C., 1983, *Pragmatics*, New York, Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C., 2004, „Deixis and Pragmatics”, în Laurence Horn, Gregory Ward (eds.), *for Handbook of Pragmatics*, Oxford, Blackwell, p. 1-63. URL: <http://pubman.mpd1.mpg>, (data accesării: 19 februarie 2013).
- Nedelcu Isabela, 2005, „Mijloace de exprimare a partitivului în limba română”, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Limba română – Structură și funcționare*, București, Editura Universității din București, p. 153-160.
- Nicula, Irina, 2008, „Utilizări pragmatice ale demonstrativului în limba vorbită actuală: *asta* vs *aceasta*”, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, București, Editura Universității din București, p. 127-132.
- Nicula, Irina, 2009, „Dinamica pronumelor și a adjectivelor demonstrative în limba română actuală”, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Dinamica limbii române actuale. Aspecte gramaticale și discursive*, București, Editura Academiei Române, p. 181-194.
- Reichler-Béguelin, Marie-José, 1994, „L'encodage du texte écrit. Normes et déviations dans les procédés référentiels et dans le marquage de la cohésion”, în L. Verhoeven, A. Teberosky (eds.), *Proceedings of the Workshop on Understanding early literacy in a developmental and cross-linguistic approach*, vol. II, Strasbourg, European Science Foundation, p. 175-204.
- Strauss, Susan, 2002, „*This*, *That* and *It* in Spoken American English: A Demonstrative System of Gradient Focus”, *Language Sciences*, 24, p. 131-152.
- Vasilescu, Andra, 2005, „Pronumele”, în Valeria Guțu Romalo (ed.), *Gramatica limbii române (GALR)*, vol. I, București, Editura Academiei Române.
- Vasilescu, Andra, 2012a, „Deicticele discursive”, în Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnî-Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (eds.), *Text și discurs: omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, p. 537-552.

- Vasilescu, Andra, 2012b, „Deicticele empatetice”, în Mihaela Constantinescu, Gabriela Stoica, Oana Uță Bărbulescu (eds.), *Modernitate și interdisciplinaritate în cercetarea lingvistică, Omagiu doamnei profesor Liliana Ionescu Ruxăndoiu*, București, Editura Universității din București, p. 569–586.
- Zafiu, Rodica, 2003, „Tu generic în limba română actuală”, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, volumul II, București, Editura Universității din București, p. 233-256.
- Zafiu, Rodica, 2007, *Limbaj și politică*, București, Editura Universității din București.

DISCOURSE FUNCTIONS OF THE PROXIMAL DEMONSTRATIVE
IN SPOKEN PRESENT-DAY ROMANIAN

(Abstract)

The present paper belongs to the most recent research dedicated to discourse phenomena. It aims at describing and investigating, in a cognitive framework, five discourse functions carried out by proximal demonstratives in the current language such as: the situational function, the symbolic function, the generic function, the function of collective classification, and the expressive function. The examples used in the paper only contain the demonstratives *acesta* ‘this’ and *acela* ‘that’, which are distinguished by their origin and stylistic register (GBLR 2010: 134).

The conclusions of the present paper reassess the observations made in previous studies regarding the high frequency of the proximal demonstrative in the spoken language as well as the preference of the spoken language for the simple forms of demonstrative pronouns and adjectives. Unlike previous analyses, the present one analysis does not confirm the high frequency of demonstrative constructions made up of a noun and a demonstrative adjective in comparison to the demonstrative pronouns.